

Aleks Szczerbiak (2026). *Political Parties and Religion in Post-Communist Poland*, London: Routledge, ss. 218.

Aleks Szczerbiak to czołowy badacz polskiej polityki, jednocześnie jeden z nielicznych zachodnioeuropejskich politologów, którego główny nurt zainteresowań koncentruje się wokół spraw polskich. Dotychczas jego prace skupiały się na trzech kwestiach polskiej polityki: wyborach, polityce europejskiej oraz lustracji. Recenzowana pozycja poszerza ten zakres o kolejne pole: relacje religii i polityki. Jak łatwo wydedukować w świetle wskazanych zainteresowań Autora, nie jest to dla niego całkowicie nowe pole eksploracji naukowej. Problematyka ta bowiem pośrednio łączy się z wcześniejszymi tematami. Była też już wcześniej kontekstowo lub jako wątek poboczny obecna w jego pracach, szczególnie tych poświęconych wyborom oraz postawom społecznym i partyjnym wobec kwestii europejskiej. Jak wyjaśnia sam Autor w przedmowie do książki, myśl o projekcie dotyczącym relacji religii i polityki w Polsce towarzyszyła mu już od sfinalizowania doktoratu. Zatem książka „*Political Parties and Religion in Post-Communist Poland*” stanowi naturalne połączenie kontynuacji i nowego otwarcia. Już to zatem pozwala uznać, że osoba Autora, postrzegana przez pryzmat jego dorobku i kariery akademickiej, stanowi w pewnym sensie rękojmię (a przynajmniej obietnicę) rzetelnego dzieła naukowego.

Recenzowana książka obejmuje siedem części, z których pierwsza i ostatnia to „Wprowadzenie” i „Konkluzje”. Warto zastrzec, że inaczej niż często ma to miejsce w polskich publikacjach książkowych, części te stanowią integralną, merytoryczną zawartość utworu naukowego. Zatem we wprowadzeniu Szczerbiak buduje teoretyczny fundament pod dalsze rozważania. Wybijają się tu szczególnie dwa wątki. Po pierwsze, o ile literatura poświęcona ogólnym relacjom polityki i religii jest nad wyraz bogata, o tyle relacje partii politycznych i religii należy uznać za raczej skromnie naświetlone. Po drugie – co autor

wielokrotnie podkreśla – relacja polskich partii politycznych i religii ma charakter unikatowy na tle innych państw demokratycznych. Nie chodzi o to, że partie w innych państwach nie odnoszą się do kwestii religii i kościołów, ale o to, że polski przykład wymyka się ukształtowanym na tej podstawie uogólnionym strukturom teoretycznym. Ujawnia się to w dwóch eksplorowanych przez Szczerbiaka kwestiach: brak chrześcijańskiej demokracji w głównym nurcie polityki w Polsce oraz „nieklasyfikowalność” Prawa i Sprawiedliwości. Do kwestii tych pozwolę sobie jeszcze powrócić.

Druga część książki przedstawia pozycję i rolę Kościoła katolickiego w Polsce po 1989 r. Zawiera ona również swego rodzaju ustalenia wprowadzające, gdyż dotyczą spraw szeroko omawianych w literaturze przedmiotu. Zatem jest to część zasadniczo odtwórcza, niepozbawiona jednak pogłębionej refleksji autorskiej. Jednocześnie brak takiego „wprowadzenia” czyniłby ustalenia poczynione w kolejnych częściach nie do końca zrozumiałe – zwłaszcza dla czytelników (również ze środowisk naukowych) nie zaznajomionych z niuansami polskiej historii. I w tym zakresie Szczerbiak zdradza swój pogląd na główną determinantę wspomnianej już wyjątkowości w zakresie relacji partii politycznych i religii – mianowicie uwarunkowania historyczne. Religia stanowiła kluczowy komponent tożsamości kulturowej Polaków, rezonując wyjątkowo mocno na ich tożsamość polityczną. Szczególny wpływ na kształtowanie relacji partii i religii w Trzeciej Rzeczypospolitej zdaje się autor dostrzegać w realiach Polski komunistycznej. W tym – jak sądzę – należy szukać powodów, dla których Szczerbiak zdecydował się zawrzeć w tytule frazę „...w postkomunistycznej Polsce”. Prowokuje to refleksję i pytanie: jak długo współczesna polska polityka będzie stygmatyzowana przez czasy komunistyczne? Okres, w którym datujemy symbolicznie Trzecią Rzeczpospolitą, zbliża się pod względem długości do okresu, w którym zamykała się historia Polski komunistycznej. Jest to o tyle istotna kwestia, że narracja o postkomunizmie wciąż jest obecna w przekazie polskiej prawicy, szczególnie Prawa i Sprawiedliwości. Absurdalne byłoby przypisywanie Aleksowi Szczerbiakowi tego, że ulega takiej narracji. Sądzę – gdyż Autor nie odnosi się do tej kwestii – że określenie „postkomunistyczna Polska” stosuje on w oderwaniu od jego semantycznego znaczenia jako okres „po 1989 r.”. Podkreślę jednak, że kwestia ta w mojej ocenie jest ważna, gdyż implicite rezonuje ona na odbiór książki. Autor pozostawia ją jednak niedopowiedzianą.

Cztery kolejne części stanowią implementację rozważań teoretycznych z części pierwszej (wprowadzenia). Strukturyzują one jednocześnie główny aspekt pracy związany z typologią polskich partii politycznych według kryterium ich stosunku wobec religii i Kościoła katolickiego. Według tego podziału polskie ugrupowania polityczne podzielone zostały na (1) bezpośrednio pro-klerykalne, (2) Prawo i Sprawiedliwość; (3) Pro-Kościelne partie prawicy i centrum; (4) anty-klerykalne partie lewicowe i liberalne.

Najbardziej problematyczna okazuje się druga z kategorii, która w istocie kategorią nie jest, gdyż odnosi się tylko do jednej partii – PiS, w dodatku bez przypisania jej jakichś cech uniwersalnych w zakresie relacji z religią. W ujęciu autora PiS wymyka się klasyfikacji. Dowodzi tego tytuł tej części, który został opatrzony znakiem zapytania (*Promoting Catholic Values?: The Law and Justice party*). Główny problem z PiS wynika z dwóch aspektów. Po pierwsze – jak słusznie zauważa Autor – PiS ewoluował od partii quasi-chadeckiej, do partii quasi-klerykalnej, na żadnym etapie tej ewolucji nie stając się w pełni ani jedną, ani drugą. Po drugie o ile klerykalny charakter Zjednoczenia Chrześcijańsko-Narodowego czy Ligii Polskich Rodzin można było wyprowadzić z ich programu i otoczki aksjologicznej (dyskursu), o tyle dla PiS związki z Kościołem i religią mają charakter wybitnie transakcyjny, instrumentalny. Nie zmienia to jednak faktu, że można, a nawet trzeba, szukać ogólnych kryteriów teoretycznego zaszeregowania. W mniejszym lub większym bowiem zakresie problem, o którym mowa dotyczy każdej innej partii politycznej.

Wskazany powyżej problem ujawnia się również w kolejnej części pracy (*Flirting with Christian Democracy: Pro-Church right-wing and central parties*). W artykule, który Aleks Szczerbiak napisał wspólnie z Timem Bale („Why Is There No Christian Democracy In Poland – And Why Should We Care?”, *Party Politics*, 2008, 14 (4), ss. 483–84) podnieśli oni kwestię braku na polskiej scenie politycznej partii chrześcijańsko-demokratycznej. Artykuł ten zresztą – jak wyjaśnia Szczerbiak w przedmowie – odegrał inicjującą rolę w zakresie ukierunkowania jego zainteresowań na badania nad partiami i religią w Polsce. Aspekt ten – jak już wspominałem – odgrywa kluczową rolę w nadaniu polskiemu systemowi partyjnemu unikatowego charakteru w aspekcie relacji partii i religii. O ile bowiem wcześniejsze przykłady „państw katolickich” (Hiszpania, Portugalia, Włochy) ukazywały, że szczególna rola Kościoła i religii w tych krajach znajdowała polityczną emanację

w postaci silnych i względnie trwałych partii chadeckich, o tyle w Polsce po 1989 r. nic takiego nie miało miejsca. W wymiarze ogólnym stanowi to głos w dyskusji nad uniwersalnością teorii „odmrażania” podziałów socjopolitycznych, gdyż partie chadeckie w klasycznej wersji teorii tych podziałów stanowiły emanację podziału religijnego. Spór zaś o miejsce i rolę religii oraz Kościoła w przestrzeni społecznej i politycznej należy do kluczowych podziałów strukturyzujących polską politykę – niezależnie od tego, czy nadamy mu status podziału socjopolitycznego, czy nie.

Ostatnia, problemowa część pracy poświęcona została ugrupowaniom antyklerykalnym. Również w tym przypadku tytuł części (*Mobilizing anticlericalism*) zdradza określoną tezę: potencjał mobilizacyjny antyklerykalizmu wynika z reakcji na tendencje klerykalne w polskiej polityce. Wynika to zresztą z definicji antyklerykalizmu. Według klasycznej encyklopedii Sellingera jest to ruch na rzecz „uwolnienia polityki spod wpływu kleru”. Uwaga autora skupia się na dwóch ugrupowaniach: Sojuszu Lewicy Demokratycznej oraz Ruchu Palikota, słusznie nie rozpraszając się na mniej relewantne podmioty polityczne. W istocie obejmuje to główną część partyjnego antyklerykalizmu, egzemplifikując jednocześnie dwa jego główne nurty: lewicowy i liberalny. Można kwestionować co prawda liberalizm Ruchu Palikota, ale należy się zgodzić, że stanowił on – jak dotąd – „najczystsza” formę partyjnego antyklerykalizmu w polskiej polityce. Ta część książki niejako w „naturalny” sposób domyka całość analizy.

Książka Aleksa Szczerbiaka nie jest pierwszą monografią skupiającą się na stosunku polskich partii politycznych do religii. Dziesięć lat wcześniej ukazały się dwie pozycje poświęcone tej problematyce: książka Krzysztofa Kowalczyka oraz praca zbiorowa pod redakcją Sabriny Ramet i Ireny Borowik. Owe dziesięć lat wskazują nie bez przyczyny, gdyż wydarzenia ostatniej dekady same w sobie mogłyby stać się przedmiotem odrębnej analizy w kwestii relacji partii i religii w Polsce. Z jednej bowiem strony mamy do czynienia z bezprecedensowym trendem sekularyzacji społeczeństwa, z drugiej zaś – z triumfem państwowego (a więc partyjnego) klerykalizmu po 2015 r. Książka Szczerbiaka jest nie tylko wnikliwą diagnozą jednego z fenomenów polskiej polityki, ale również udaną próbą odpolitycznienia języka debaty na ten temat. Jest to bez wątpienia książka, która stanowi lekturę obowiązkową dla każdego, kto zajmuje się – lub choćby in-

teresuje się – polską polityką. Bez kontekstu religijnego zrozumienie polskiej polityki, w tym również polityki partyjnej, nie jest bowiem możliwe.

KRZYSZTOF ZUBA

Uniwersytet Opolski

ORCID: 0000-0003-4658-2424

kzuba@uni.opole.pl

Key words: religion and politics, political parties, Catholic Church, post-communism, Law and Justice (PiS), post-1989 Poland, secularisation.

Słowa kluczowe: religia i polityka, partie polityczne, Kościół katolicki, postkomunizm, Polska po 1989 roku, Prawo i Sprawiedliwość, sekularyzacja.

Krzysztof Zuba, Professor and Head of the Department of European Studies at the Institute of Political Science and Administration, University of Opole. His areas of interest include the political system of the Republic of Poland, religion and politics, and European integration. He is the author and scientific editor of nine books. Author of over 100 academic articles in Polish and international journals, including *Perspectives on European Politics and Society*; *Religion, State and Society*; *Debate: Journal of Contemporary Central and Eastern Europe*; *Journal of Political Power*; *Polish Political Yearbook*; *Europe-Asia Studies*; *Polish Sociological Review*; *German Politics*; *European Politics and Society*; *East European Politics and Society and Culture*.

Krzysztof Zuba, profesor, kierownik katedry Studiów Europejskich w Instytucie Nauk o Polityce i Administracji Uniwersytetu Opolskiego. W kręgu jego zainteresowań znajdują się zagadnienia: system polityczny RP, religia i polityka integracja europejska. Autor i redaktor naukowy dziewięciu książek. Autor ponad 100 artykułów naukowych w polskich i międzynarodowych czasopismach, m.in. w *Perspectives on European Politics and Society*; *Religion, State and Society*; *Debate: Journal of Contemporary Central and Eastern Europe*; *Journal of Political Power*; *Polish Political Yearbook*; *Europe-Asia Studies*; *Polish Sociological Review*; *German Politics*; *European Politics and Society*; *East European Politics and Society and Culture*.